М. НЕКОЗАЧЕНКО.

УКРАЇНСЬКІ СТАРОВИННІ ПІСНІ В СЛ. БАЛАНДІ, АТКАРСЬКОГО ПОВ. САРАТОВСЬКОЇ ГУБ.

Минулого 1926 р. я перевів роботу збирання і вивчення старовинних народніх пісень слободи Баланди. Подібну роботу виконав тут іще р. 1871 місцевий учитель С. Г. Ілюмінарський (тепер він уже вмер; пісні, які він зібрав, надруковано в „Памятной книжке Саратовской губернии" за р. 1872). Але С. Г. Ілюмінарський записав лише самі тексти пісень, я-ж, як музика-етнограф, цікавився місцевою творчістю і з боку музичного. Крім того на протязі 50 років відбулися значні зміни в стані місцевої пісні, і тому я гадав, що повторний запис пісень матиме певний інтерес.

Передовсім подаю деякі відомості про людність с. Баланди, оскільки ці відомості потрібні для дальшого викладу. Українська людність сл. Баланди, яка має мішане населення, переважає кількістю Великоросів. Великоросів тут за переписом 1925 р. коло 600 дворів (господарів), а Українців коло 1500 дворів. Проте *перші оселилися тут Великороси, селяни внутрішніх губерень Росії, які з другої половини* XVII віку почали приходити сюди для полювання і рибальства (на ухожаї) і часом лишалися тут на завжди.

Пізніш місцевий землевласник гр. Шереметєв переводив сюди крепаків з ріжних губерень унутрішньої Росії. Переселення це иноді було подібне до заслання. Українці з'явилися тут в середині XVIII ст. З'явилися вони як вільні люди, рахуючи на вільні землі, які їм ніби мали дати в нагороду за довіз соли. Деякий час вони здається й користалися цими землями, але згодом усі землі опинилися в руках Шереметєва, і пересельцям не лишилося нічого иншого, як піддатися „під руку" Шеметєва, цебто зробитися його крепаками.

Українці осілися в західній частині села і до самого кінця крепацтва зберегли певну відокремленість від великоросійської частини; для зносин із адміністрацією маєтків мали вони свого власного „отамана". Поділ села на дві громаді („общества"—„русское" і „малороссийское") зберігся до останнього часу, маючи деякий ґрунт і в господарчому стані людности. Після звільнення селян від крепацтва, коли виявилося, що селян одночасово в чималій мірі „звільнено" і від землі (баландівці відмовилися відкупити землю і лишилися при мизерних „дарственних" наділах), і коли поміщик почав виснажувати селян, збільшуючи орендову платню за землю, селянське господарство почало виразно підупадати. Але українська людність села з більшою енергією й упертістю трималася хліборобства (в українській частині і раніш були міцніші хліборобські господарства), в той самий час Росіяни лекше покидали хліборобство і переходили до инших форм господарства, що їх вимагали потреби торговельного села, центру досить великого району, яке чимраз зростало; вони переходили до торгівлі, утримання заїздів, ремесництва і т. и. Почасти цьому сприяло і те, що торг завжди був у російській частині села. Пізніш, поруч із дальшим погіршенням умов землекористання і в зв'язку з иншими загальними причинами розкладу селянського господарства, Українці також пішли шляхом розвитку підсобних промислів (поруч із хліборобством, де вони витискали Росіян),

але певна ріжниця в господарчому побуті російської й української частини села існує і досі.

Щодо мови місцеві Українці в чималій мірі зрусифікувались, загубивши багато зі складу свого словника. Але в звичаях, обрядах, пісенній творчості вони, як і в господарському житті, довше і міцніше ніж Росіяни хоронили старі форми побуту. Можливо, що згадане відривання значної частини Росіян від землі, а також і вказані вище умови колонізації — примусове переселювання селян із ріжних місцевостів і в ріжні часи — мали вплив на долю фольклору Росіян; зараз у них не лишилося жадного сліду своїх обрядів чи старовинних пісень. Не припадкове очевидно і те явище, що в згадуваному записові 1872 р. нема жадної російської пісні. Українську місцеву пісню можна вважати зараз у чималій мірі за вимерлу. Але рештки, що лишилися, кажуть нам про минуле її багатство і масове розпросторення. Звичай колядувати зустрічається щей досі, але колядують лише діти, які знають по 2—3 колядки. Років з 10 тому репертуар колядок був більший, і співали їх не лише діти, але й дорослі „дівчата". Старі люди називають кілька побутових пісень, яких співали їх батьки в буденному житті. Нарешті, хоч як виїмок, є щей досі співці, що схоронили в своїй пам'яті чудові пісні історичного й побутового змісту [1]). Але такі співці тепер, кажу знову, майже цілком зникли, і мені з великими труднощами, лише завдяки тісним зв'язкам із населенням, удалося знайти двох співачок, які дали мені матеріял для цієї збірки. Ці співачки—сестри-селянки Ганна Катренкова і Марія Чоботарева, народжені Цатенкові, 56 і 60 років, дочки славного колись своїми піснями „діда Чинилки". Сестри добре зберегли свої голоси і з успіхом виступали з своїми піснями навіть у Народньому Домі в етнографічному концерті, що організував тутешній крайознавчий гурток. Я записав від них 12 історичних і побутових пісень (4 колядки я передніш записав від дітей і дівчат). В збірці Ілюмінарського записано 31 пісню. Але спільних пісень в обох записах є лише 5 (крім колядок), при чому тексти і цих пісень не зовсім подібні. Тексти инших пісень старої збірки я прочитав співачкам, маючи надію збудити в їх пам'яті відповідні варіянти. Але сестри рішуче заявили, що вони їх не знають. З другого боку, в збірці Ілюмінарського бракує семи пісень, споміж тих, які я записав від цих співачок. Це дає підставу гадати, що серед тутешніх Українців існувала не одна галузь співаків, не один пісенний репертуар, отже можна гадати, що українська людність Баланди, маючи більшу компактність порівнюючи з Росіянами, все-ж таки походить так само не від однієї групи людности [2]).

Аналізуючи записані пісні з боку мелодичної будови, знаходимо, що всі мелодії витримано в суворому діятонізмі. Це свідчить не тільки про первісну чистоту сучасних мелодій, що встояли перед упливами новітніх часів, але і про походження їх, як і їх творців, з однієї частини України, а власне з місцевостів, де розпросторений переважно діятонічний лад. Така місцевість, коли здатися на думку Сокальського, Маслова і инших дослідників, є Лівобережна Україна, тимчасом як на Правобережній дуже розпросторений хроматизм, як наслідок чужих упливів. Окрім того чистота старовинного складу баландинських мелодій відбилася на чисельності трихордових мелодичних зворотів, у яких відбилася так звана „хинська гама", основа первісної пісенної творчости монгольських і арійських народів: 1) Ко-

[1]) На вулицях молодь і досі іноді співає українських пісень, але їх запозичено з репертуару хорових концертів, які тут іноді влаштовують.

[2]) Місцеві історики кажуть про переселення Українців з двох губерень Харківської та Чернигівської.

лядка „Васелева мати“, збудована цілком на трихорді d, f, g; 2) пісня „Пише король швецький“—з текстом порівнюючи недавнього походження (один із багатьох варіянтів „листів“ чужоземних володарів до Росіян), але з мелодією старовинного ладу, яку майже цілком можна укласти в гаму з трихордів—e, g, a, h, d, e; 3) початкові фрази пісні „Про пана Савицького“—з основою a, c, d.

Вказані особливості характеризують чистоту, старовинність пісні. Але це не значить, що пісня тут на чужині зовсім не змінювалася на протязі довгого життя людности далеко від батьківщини. Зміни в мелодіях мусили відбутися, але не такі ґрунтовні, як напр. у мові, і тому важко їх виявити, навіть спеціялістові.

Щоб знайти такі зміни і зробити будь-які висновки щодо їх характера, треба було-б проробити досить велику і скрупульозну працю—порівняти місцеві мелодії з варіянтами з самої України. Я особисто не міг досі перевести цю роботу в потрібному розмірі, не маючи для цього досить великого матеріялу. Вкажу все-ж таки на деякі деталі, на які я натрапив в перші-ж моменти праці.

В пісні „Та туман яром“ звертає на себе увагу незвичайний для народніх мелодій крутий стрибок на нону до верхівки мелодії, що приводить до модуляції в новий лад, коли початковий лад іще зовсім не встановлений. Порівнюючи цю пісню з полтавським варіянтом у збірнику хорових пісень Лисенка (12 дес.), ми знаходимо пояснення неплавкости місцевої мелодії. У варіянті Лисенка цілком розвинений заспів підготовлює повільний і плавний рух до тієї-ж верхівки мелодії і приводить до цілком природньої модуляції. В заспіву місцевого варіянту два такти відпало, зникло з пам'яти співачок; звідси походить неплавкість у мелодії. В пісні „Ох і зажурився“ часто повторена верхівка мелодії (d) з дальшим зниженням голосу робить цю пісню досить одноманітною. Порівнюючи її з варіянтом з того самого збірника Лисенка (4-й дес.)—„Ой по горах“ (варіянтом, правда далеким), знаходимо там досконалішу мелодичну будову. Це дає деяку підставу думати, що місцева мелодія, також через утрату з пам'яти складнішої, базується на повторенню одноманітного спадного мотиву, який лишився в пам'яті. Перший такт пісні „Уляно, Уляно“... (d, f, e, d)—тотожній з першим тактом пісні „Зелений дубочок“,—є упрощення більш характерної в багатьох українських варіянтах тих-же пісень початкового трихордового звороту d, g, f (иноді fis), g.

Ось те, що я міг відзначити після обмеженої і не з моєї вини не досить глибокої праці порівняльного аналізу мелодій місцевих пісень.

Українські пісні, записані в сл. Баланді р. 1926*.

1. Щедрівка.

Васелева мати
Пішла щедрувати,
Золотий хрест держати,
Золоту кадилницю.

Кадітеся, люди,
От вам Христос буде.
Богу свічу ставте,
А нам пиріг дайте.

---

* Від редакції. Уміщені нижче тексти пісень становлять надзвичайно цінний матеріял для характеристики пісенности серед Українців колоністів, відірваних від суцільної української території, в нових умовах життя, і можуть являти собою певні дані щодо визначення походження цих колоній; але разом з тим треба застерегти читачів, що ті записи в поодиноких пунктах виявляють неточності з погляду метричного, може бути, спричинені неточністю виконання співців. Більшість мелодій до цих текстів (до №№ 1, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 15) надруковано в часописі „Музыка и Революция“, Москва, 1926, № 10, як додаток до статті цього-ж автора „Из опыта музыкально-этнографической работы в деревне“.

Питають: „Чи дасте, чи сами ззісте?“.
А як відповіди з хати довго нема, то приказують:
„Не дасте нам пирога, візьмем вола за рога, а кобилу за чуприну, та поведем на торжок й виміняєм пиріжок“. Або приспівують: „Довго стояти, — померзли п'яти, короткі свитки, — померзли литки“. (Раніш співали підлітки, перед революцією лише діти).

2. Щедрівка.

Ой на ріцці, на Йардані,
Там пречиста ризи прала,
Виправши, повішала
На калині, на малині.

Де ні взялись янголята
Та узяли на крилята,
Та понесли ризи
По-під небеса.

Усі небеса ростворилися,
Усі святії поклонилися.

3. Щедрівка.

Ой в ліску, в ліску,
На жовтом піску
Ходила пава,
Пір'ячко збирала,
В рукавець клала,
Віночок плела,
До церкви йшла.

Тут пани стояли
Й дивувалися:
Чи це ж попівна,
Чи королівна,
Чи Наталочка
Та й Івановна...

(Дівчата співали подружкам).

4. Щедрівка.

Ой рано, рано
Кури запіли,
А ще раньше встав
Василько та Іванович,
В дзвін задзвонив,
Братців побудив:

Вставайте, братці,
Коней сідлайте,
В поле їзжайте
Та ловіте
Куну в дереві
А дівку в теремі.

(Дівчата співали парубкам. Мелодія та сама, що й № 3).

5.

Тай туман яром тай туман яром,
Тай долиною налягає [2 р.]
Тай проміж тими та туманами
Сиз голубчичок літає [2 р.]
Та він літає, воркотає,
Крилечками він-же блуде,
Тай він блуде тай голубе.

Ой, хто-ж кого вірно любе...
Попід мостом трава росте...
Ой та попід мостом травка росте,
Всю водицю покрива.
Та проміж тою та травицею
Та щука риба та лина гоне...
Та то й не риба, то й не щука:

То наша з милим розлука.
Розлучила нас неволя,
Чужа дальняя сторона.

6.

Ой летів пугач тай посеред лугу
Тай пугу, тай пугу.
Ой збирайтеся йа славні чумаки
Зімувати до лугу.
Та ми-б раді та збиратися,
Та в нас чумак занедужав.
Занедужав славний чумаченько,
На яремце схилився,
Він своєю правою рукою
За серденько ухватився.
Як глянув та на свою скотинку,

Слізоньками йумивався:
Та воли-ж мої сірі—полові,
Хто-ж над вами паном буде,
Та як-же мене, та славного чумака,
Тай на світі не буде?
Та воли-ж мої сірі—полові,
Хто-ж вас буде запрягати?
Та запряжуть нас тай чужії люди,
Тай не гаразд нам буде.
Ой помер, помер славний чумаченько
У неділеньку вранці.

Заховали славного чумаченька
У зеленій травці.
Збудували славному чумаченьку
Домовину з рогожі
Положили славного чумака
В степу при дорозі.

7.

Ох і зажурився ясний соколоньку,
Бідна-ж моя, моя головонька,
Ой що я рано із ирія вийшов,—
Я думав, що то гречки цвітуть,
Аж то не гречки, то білі сніжечки
А по долинах та все води стоять...
Ой туман поле покриває:
Мати сина в військо виряжає.
—Бодай тебе, синку, орда взяла,
Орда взяла та у Крим задала.
—А я, мати, Криму не боюся,
Ех, мене, мати, усі в Криму знають,
Щей іздалека мене зустрічають
І стріблом-злотом мене надаряють.
Ой туман поле, поле розкриває,
А мати сина назад завертає:
—Вернись, синку, вернись додомоньку,
Змию тобі, тобі головоньку.
—Змий же мамо та своїй доцці,
Своїй доцці та щей паняноцці,
А мені змиють дрібні дощі,
А розчешуть густі терни...

8.

Ізза гори, ізза кручі
Вози йдуть скрипучі,
Вози скриплять, ярма риплять,
Воли ремиґають.
Попереду чумак Грицько,
Вистрибом ідучи,
Хоч вистрибом, не вистрибом,
Молодий чумаче.
І зділалась пригодонька
На боярськім полі,—
Перекинув чумак Грицько
Та три вози соли.
Сюди дівки, сюди жінки,
Соли покупати.
Усі дівки, усі жінки
Соли покупили,
Одна дівка чорнявая
Соли не купила,
Вона-ж міні, молодому,
Жалю наробила.

9.

Уляно, Уляно, чого ходиш—блудиш?
Хіба-ж ти Уляно, Уляно мого сина любиш?
—Якби не любила, то-б і не ходила,
Через твого сина, Василя, бистру річку брила.
Брила бистру річку тай не замочилась
Уляна з Васелем любилась, потом розлучилась.
Як у лузі, в лузі Василь сіно косе,
А до його Уляна дитину приносе:
Василю, Василю, на твою дитину,
Як не возьмеш, Василю, дитини, на покос покину.
Ой у лісі, в лісі Василь сіно косе,
А до його стара мати йде й голосе:
Василю, бросай косу та йди додому:
У нас Уляна, Уляна гоне всю худобу.

10.

Зелений дубочок на яр похилився,
Молодий козаче, чого зажурився?
Чи воли пристали, чи з дороги збився?
Пішов до дівчини—доленьки лишився.
Не найшов я долі, найшов риболовців.
Ой здорові хлопці, славні риболовці!
Ви закиньте сітку через бистру річку! [2 р]
Ой тричі закидали, долі не піймали [2 р]
Упіймали рибу, превелику щуку [2 р]
Ой щука риба грає, собі пару має [2 р]
Ех, міні молодому, пароньки немає.
Тілько-ж міні пари, що оченьки карі,
Тілько то й розмови, що чорнії брови.

11.

Ой Василю, Василю, серденятко мое,
Не ходи-ж ти у дорогу, нехай батько йде.
Батько старий, батько старий, на світі нажився,
А ти-ж мое серденятко, недавно женився.
Як погониш волів пасти,
Треба хлопцям жінку вкрасти,—
Треба дома сид ть,
Треба жінку глядіть.
Ой хліб пекти, по телята йти,
Якби мені, Господи, Василя найти.
Ой хліб у печі випікається,
А Василь на печі озивається...

12.

Як у розі, у чертозі
Там світлонька стояла.
Там швець старий [2 р],
Шевчиха молодая
Там шевчики, там кравчики
Шиють пошивають,
Молодую майстревую
Сплічки підмовляють:
Молодая майстревая,
Чи є в тебе гроші.
Зійдемося, мое серце,
Обое хороші.
Ой у тебе срібні,
А у мене мідні,
Зійдемося серце-ж мое,
Обое ми рідні.
Як зачує хлопко,
Та хлопко Мартинко,
Як побіжить хлопко малий.
Де гуляе старий швець:
Ой ти оче, ти паноче,
Ти п'еш і гуляеш,
А в своеї господоньки
Дома не буваеш.
А вже-ж ваша жінка,
Наша майстревая
А вже-ж наша майстревая
Спліч помандрувала.
Сідлай, хлопку, сідлай малий
Коня вороного,
А під мене, під старого
Другого такого.
Молоденький челядничку,
А що-ж у нас буде?
Або в тебе, або в мене
Головки не буде.
Як догнали майстревую
У Дунаю тихім,
Як вийняв старий швець
Свій гостренький меч,
Як ударив молодую,
Зняв головку з плеч.
Як узяли молодую
Під пишнії боки,
Укинули молодую
У Дунай глибокий.
От коли-ж ти, молодая,
Дунай перебудеш,
Ой тоді-ж майстревая,
За ким схочеш будеш,
Хоч за шевчиком,
Хоч за кравчиком,
Хоч за мною за старим,
Хоч за хлопком молодим.

13.

Ой як приїхав пан Савицький
Та до свого дому,
Питаеться челядничків,
Чи все гаразд дома.
— Та все гаразд, усе гаразд,
Одно не гаразд:
Ізза гори виглядають
Гайдамаки часто.
— Та нехай-же вони виглядають
Та як сами знають собі:
Піди хлопку до пивниці,
Вточи меду-пива
Та вип'емо на здоров'я,
Поздоровим сина.—
Тілько хлопко, тілько малий
Пивницю одчиняе,
А Ігнатко з кравчими
В світлоньку вступае.
— Та здоров, здоров старий, сідий!
Та як сам собі знаеш.
Іздалека гостей маеш,
Чим нас привітаеш?
— Тай не знаю, тай не відаю,
Чим вас привітати.
Породила жінка сина,
Хіба в куми взяти?
— Ми до тебе скулий сину
Не кумувати прийшли:
Ми будемо цююніченьку
Твій дом руйнувати...
Убили, вбили пана Саву
Тай дом запалили.

14. Про гетьмана Мазепу.

Як у славнім городі тай у Цісарі
Та намет намітають.
А у тім наметі сам гетьман Мазепа [2 р.]

Та кубочки існолняе.
Та Мазепа визивае:
Та іди до мене Палію Семене [2 р.]
Зеленого вина пити.
Та будемо раду радити.
Порадь мене, Палію Семене:
Як рідного брата.
Порадь мене, Палію Семене:
Ой хочу-ж я Шведа підн мати
Та в Москву, в Москву посилати.
Ой в Москву, в Москву посилати
В Москві пень рубати.
. . . . На білую сукну
Тай при короводі спатоньки ложився
Отоді-ж він проклятий Мазепа,
У ноженьки й уклонився.

(Текст цієї пісні співачки очевидно подають з значними прогалинами).

15 Про короля шведського.

Ах пише, пише король швецькой
Ой государині письмо...
Государині письмо...
Ех, ти росейская государиня,
Помирись-же ти зо мной..
Ех, помирись-же ти зо мной,
А з швецьким королем.
А не зволиш ти помиритися [2 р.]
Оддай славнії города...
Ех, первой город Крим,
Другой город Комиштад,
Третій город Петенбург [2 р.]
А я з силушкою соберусь,
Во поход скоро пойду [2 р.]
Ех, я росейськую государиню
Во ногах всейо сомну.
А я в Пітере пообедаю,
Ночевать в Москву прийду.
Ех, я роставлю свою силушку
По купеческих домах,
Ех, я старшинушок-генералушок—
По господскіїм домам.
Ех, а я сам стану,
Я, швецькой король,
В государині дворце.
Не дойшов король до Полтави, становився.
Ех. своїми він полками ополчився [2 р.]
Не ясен сокол попід небесами літае [2 р.]
А швецькой король по армії роз'їжжае [2 р.]
Свою армію, все драгуношек пробужае [2 р.]
Ви не плачте, моя конниця, ви драгунушки.
Не ридайте, мої швецької думчії кавалери.
Ми возьмем город Полтаву [2 р.]
Пойдем к Москве.
Как возговорит князь Борисов, граф Шереметов:
Не взять тобі—дураку-свині, Полтави
Не видать тобі Московського славного царства.

16. Про багатія.

Ходе багач по хоромах,
А смерть стоїть у порога [2 р.]
— А я смерти не боюся:
Стріблом-злотом одкуплюся [2 р.]
Смерте моя гордовина,
Що-ж ти вперед мене не звістила?
— А я тебе звіщала,
Тебе дома не застала.
А ти гульки та погульки
А об смерти нема думки.
— Ой смерть моя, рідна мати!
Дай родиноньку зібрати.
Ще й родина не зібралась,
Душа з тілом розпрощалась.
Прощай тіло, мое біло!
Чи попадемо на діло?...
Як підемо по митарству,
Чи получим душі царства?
Оце тая тай дорога,
Що ведеть душу до Бога.
Оце тая широкая,
Що ведеть душу до пекла.